

Mirana Glintić
Mr Jelena Vukadinović,
Institut za uporedno pravo, Beograd

UDK:342.7(430.2+437.3)
Pregledni naučni rad

ISKUSTVA ISTOČNE NEMAČKE I ČEŠKE U OTVARANJU TAJNIH DOSIJEJA

Otvaranje dosijea tajnih službi bi trebalo posmatrati kao sastavni deo obračunavanja sa komunističkom prošlošću. U procesu formiranja novog društvenog uređenja mnoge zemlje su se odlučile za pristup otkrivanja mračne prošlosti dok se neke zadržale na principu „što je bilo u prošlosti, tu treba i da ostane“. Bilo da su se odlučile za prvi ili drugi pristup, države su morale da pređu niz problema počev od ekonomskih, socijalnih pa i političkih. Tema ovog rada je prikaz iskustava Istočne Nemačke i Češke u otvaranju tajnih dosijea, uz povremeno navođenje rešenja prihvaćenim u drugim bivšim komunističkim državama. U radu su pokazane razlike u zakonodavnim rešenjima ove dve države, koje se ogledaju u obimu dostupnosti dokumenata ali i lica koja im imaju pravo pristupa.

Ključne reči : tajni dosijeji, Istočna Nemačka, Republika Češka, zainteresovana lica, lustracija.

Godina 1989. se uzima kao godina oslobođenja od komunizma u Evropi. Od tada su neke od bivših komunističkih zemalja prošle kroz korenite reforme i neke od njih su sada članice Evropske Unije. Pored svih ekonomskih, političkih i socijalnih izazova, one pred sobom imaju i pitanje: kako se obračunati sa prošlošću. Odgovor možda leži u objavljivanju onoga što je ostalo iza tajnih službi, koje su bile jedan od najvažnijih instrumenata koji je omogućavao dominaciju i vršenje represije vladajućim političkim strankama u bivšim komunističkim zemljama. Otvaranje tajnih dosijea može pomoći u obračunavanju sa bivšim diktaturama, ali i njihovim žrtvama koje žele da izvrše rekonstrukciju svoje sudbine i da krenu u proces rehabilitacije.

Tajne službe komunističkih režima su bili izgrađene po sovjetskom modelu. Izvršavale su svoj primarni zadatak, koji se sastojao od pružanje podrške i moći vladajućim strankama, a da pri tom nisu vodile računa o osnovnim ljudskim pravima. Iako postoje razlike od zemlje do zemlje i od decenije do decenije, cilj je uvek bio da se prodre u sve oblasti društva da bi

se njima moglo kontrolisati. Stvarana je klima straha i osećaja nemoći. Komunističke tajne službe su bile slične i usko su sarađivale. Akademska istraživanja ove saradnje su još uvek na početku, pre svega jer su dosijei KGBa još uvek zatvoreni.

Dosijei tajnih službi nisu samo dokazi despotizma i nasilja; oni takođe pričaju priču opozicije i otpora. Otvaranje dosijea treba da pokaže budućim generacijama da je otpor komunističkim režimima imao veliki udeo i važnu ulogu u nastanku evropskih sloboda.

U Berlinu 2008. godine je osnovan „European Network of Official Authorities in Charge of Secret Police Files”, kao vid povezivanje sedam bivših komunističkih zemalja (Bugarska, Češka, Mađarska, Nemačka, Poljska, Rumunija i Slovačka). U svakoj od ovih sedam zemalja su osnovane posebne institucije kojima su data određena ovlašćenja. Žrtvama je dato pravo na uvid u svoj dosije. Obračunavanje sa prošlošću mora imati svoju pravnu osnovu. Podaci iz dosijea su skupljani na nelegalan način, korišćenjem pravno neograničenih ovlašćenja za upade u privatnu sferu pojedinca, kao što su prisluškivanje telefona, otvaranje pisama, uvid u medicinske datoteke itd. Bilo je neophodno da se nađe ravnoteža između prava pojedinaca na zaštitu ličnih podataka i prava javnosti da bude informisana o aktivnostima Štazija.

U određenim zemljama, grupe građana sastavljene od lica koja su bila pod prismotrom tajnih službi, posvetile su se sukobljavanju sa prošlošću. Njihova posvećenost, inspirisana, pre svega, ličnim iskustvom, podjednako je važna kao i rad državnih institucija na ovom zadatku.

Sa druge strane su zemlje, poput Španije, koje su se odlučile za neotvaranje dosijea. Španski parlament je 1977. godine ozakonio opštu amnestiju za sve dotadašnje politički motivisane zločine i odlučio da svi policijski dosijei iz Frankovog vremena ostanu zapečaćeni. Oslobođenje ljudi od tereta prošlosti je poslužilo kao sredstvo koje je uspešno pomoglo nacionalnom pomirenju.

I jedan i drugi pristup, i u okviru njih slučaj svake zemlje posebno, predstavlja rezultat uzajamnog sadejstva čitavog niza specifičnih faktora. Ne postoje dva istovetna slučaja. Tuđa iskustva mogu samo pomoći u razumevanju problema i izbegavanju grešaka prilikom donošenja odluka.

Iskustvo Istočne Nemačke

Istorijski pregled nastanka Zakona o dosijeima Službe državne bezbednosti i Savezne kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti

U jesen 1989. godine u Nemačkoj Demokratskoj Republici dolazi do mirne revolucije, kad su stotine hiljada građana izašle na ulice i srušile diktaturu SEDa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). Krajem

novembra i početkom decembra 1989. oblaci dima iznad kancelarija Ministarstva za državnu bezbednost su značili samo jedno- zaposleni u Ministarstvu su počeli sa uništavanjem dokumenata. Nastojanja aktivista u Istočnom Berlinu, Lajpcigu i Roštoku da fizički spreče uništavanje dosijea imala su puno uspeha, tako da je najveći deo ogromne dokumentacije Štazija spašen. Ipak, pripadnici snaga bezbednosti su uspeli da unište i uklone deo dokumentacije. Kompjuterski zapis dokumenata je nestao i postoje nagađanja da je prodat na crnom tržištu za 5 000 000 DM. Osim toga, uništen je veliki deo dokumentacije Štazijevog odeljenja za spoljnu obaveštajnu službu. Uništeni su kako lični dosijei, tako i dosijei koji se odnose na zaposlene u Štaziju i nezvanične saradnike. Ali, uprkos uništavanju, arhivirano je 111 000 metara dosijea nekadašnjeg Štazija. Pored toga postoji 144 miliona slika, 31 300 tonskih zapisa i 2 756 filmova i snimaka. U skupljanju dosijea pomogli su građanski pokreti i Državni arhiv Nemačke Demokratske Republike.

Aktivisti za ljudska prava su želeli da dosijei Štazija budu dostupna javnosti. U leto 1990. godine, članovi Volkskammera (Parlament Nemačke Demokratske Republike do Oktobra 1990. godine) doneli su odluku da dosijei, koje je Ministarstvo za državnu bezbednost skupilo na nelegalan način, budu otvoreni. Takva odluka je bilo suprotna Ugovoru o ujedinjenju, koji je predviđao da dosijei budu zadržani u Saveznom arhivu. Ali, javni protesti i ponovno zauzimanje Ministarstva za državnu bezbednost doveli su do toga da rešenje o otvaranju dosijea bude inkorporirano u Ugovor o ujedinjenju.

Donošenjem Zakona o dosijeima Službe državne bezbednosti (Zakona o dosijeima Štazija, u daljem tekstu), Savezni Parlament je stvorio pravne okvire za dalje regulisanje pitanja dosijea. Zakon je stupio na snagu 29.12.1990. godine. Na taj način je otvoren put za nastanak povereništva Savezne kancelarije za dosijee Službe državne bezbednosti u bivšoj Nemačkoj Demokratskoj Republici.

Savezna kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti

Donošenjem Zakona o dosijeima Štazija nastao je pravni osnov za rad Savezne kancelarije za dosijee Službe državne bezbednosti.

Zadaci Savezne kancelarije su regulisani u članu 37 Zakona o dosijeima Štazija. Prema tom članu, načelnik Savezne kancelarije za dosijee Službe državne bezbednosti, vrši njihovu procenu, raspoređuje ih, omogućava uvid u dosijee, čuva i koristi ih shodno principima arhiviranja, odgovara na pitanja, daje relevantne informacije, omogućava pristup dosijeima i izdaje njihove kopije. Savezna kancelarija, takođe, vrši ispitivanje Službe državne bezbednosti i o tome obaveštava javnost.

Pristup dosijeima i pravila o njihovom korišćenju

Pravo pristupa dosijeima je regulisano Zakonom o dosijeima Štazija. Postoje tri kategorije onih koji mogu zahtevati pristup informacijama:

- prava pojedinaca;
- korišćenje dosijea od strane javnih i privatnih institucija;
- korišćenje dosijea za novu procenu aktivnosti Službe državne bezbednosti i njiohva upotreba od strane sektora za štampu, RTV i film.

Pojedincima, istraživačima i predstavnicima medija pristup dosijeima se odobrava na osnovu podnetog zahteva. A u slučaju javnih ili privatnih institucija, potrebno je da one podnesu posebnu vrstu peticije.

Prava pojedinaca

Svaka osoba može podneti zahtev za pristup dosijeima, koji se odnose na nju. Ovo pravo nije ograničeno na nemačke državljane. Pojedinaac može da podnese zahtev za pristup svom dosijeu ili da dobije kopiju dosijea. Molba se može podneti Saveznoj kancelariji za dosijee Službe državne bezbednosti u Berlinu ili nekoj od ispostava širom Nemačke. Posebna pravila se odnose na bliske rođake nestalih ili umrlih lica. Ukoliko podnosilac zahteva želi da ga zastupa pravni punomoćnik, tad pravni punomoćnik mora biti posebno ovlašćen od strane klijenta da podnese zahtev za uvid u dosijee. Punomoćnik ima prava na uvid u informacije koje se tiču njegovog klijenta. Osnovni princip u Zakonu o dosijeima Štazija jeste da svaki pojedinac ima pravo na pristup informacijama koje se odnose na njega, al ne i na druga lica. Niko ne bi trebalo da ima pravo da povredi pravo na privatnost drugog lica. Uobičajno vreme koje je potrebno da se pronađe dosije podnosioca zahteva iznosi 12 nedelja. Kada se pronađu dokumenti koji se odnose na podnosioca zahteva, vrši se provera da li ti dokumenti, pored podataka koji se odnose na podnosioca zahteva, sadrže informacije koje se tiču i drugih lica. Ukoliko takvih informacija ima, vrši se njihova depersonalizacija(zatamnjanje). Depersonalizacija se vrši i na duplikatima dosijea i tek tad će biti dostavljeni. U ovom slučaju, uvid u original dosijea će biti moguć samo ako drugi subjekti ili treća lica daju svoj pristanak ili u slučaju kad izdvajanje ličnih podataka, koji se odnose na druge subjekte ili treće strane, nije moguće ili je moguće samo uz preterane napore, i ako ne postoji razlog da se pretpostavi da drugi subjekti ili treće strane imaju legitimne interese u čuvanju tih podataka kao tajne. Imena službenika Službe državne bezbednosti i imena nezvaničnih saradnika se ne depersonalizuju. Ako je u dosijeu sadržana šifra pod kojom je radio nezvanični saradnik, podnosilac ima pravo da sazna pravo ime tog lica. Da bi saznao ime tog saradnika, potrebo je da se podnese poseban zahtev. Ukoliko se na osnovu šifri imena službenika i ostalih okolnosti i činjenica iz dosijea može

pozitivno identifikovati o kojim službenicima je reč, a i informacije o njemu mogu biti pronađene u postojećim pripremljenim dosijeima koje subjekat pregleda ili je dobio njihove duplikate, u tom slučaju imena ovih službenika biće data subjektu podataka na njegov zahtev.

Suprotno nemačkim zakonima o arhivima, Zakon o dosijeima Štazija razlikuje 4 kategorije osoba: subjekt podataka, treća lica, službenici i beneficijar. Pravo na pristup dosijeima zavisi od toga u koju od ovih kategorija se mogu svrstati podnosilac zahteva i ostala lica koja se pominju u njegovom dosijeu. Pripadnost određenoj kategoriji lica zavisi od svrhe za koju su podaci dokumentovani u dosijeu. Subjekt podataka je osoba o kojoj je Služba državne bezbednosti namerno skupljala podatke. Treća lica su one osobe čiji lični dosijeji ne postoje, ali o kojima postoje podaci u tuđim dosijeima. Službenik je svako ko je radio za Štazi, bilo kao zaposleni sa punim radnim vremenom, bilo kao nezvanični saradnik i, stoga, ima ograničeno pravo na pristup dosijeima. Na njihov zahtev, zaposleni u Štaziju će dobiti informacije koje se odnose na lične podatke koji se nalaze u njihovim ličnim dosijeima. Službenik, na svoj zahtev, može dobiti duplikat svog ličnog dosijea, ali će lični podaci koji se odnose na subjekte podataka i treća lica biti depersonalizovani. Službenik može dobiti informacije koje se odnose na izveštaje koje je on pripremio i može mu biti odobreno da pregleda ove izveštaje ako može da potvdi da za to ima poseban pravni interes. Beneficijari su lica kojima je Služba državne bezbednosti pomagala snadbavajući ih ekonomskim dobitima, štiteći ih od gonjenja za krivična dela i lica koja su uz znanje, prećutno odobrenje ili pomoć Službe državne bezbednosti učinila ili planirala krivična dela.

Prava bliskih rođaka nestalih i umrlih lica

Bliski rođaci nestalih i umrlih lica(supružnici, deca, unuci, roditelji, braća i sestre) imaju svoje lično pravo na pristup i uvid u dosije svojih rođaka. Ovo je izuzetak od pravila da svaki pojedinac ima pravo na pristup svom dosijeu. Pristup je dozvoljen samo ako blizak rođak dokaže da je uvid i dosije neophodan za : rehabilitaciju nestalog ili umrlog lica, zaštitu njegovih ličnih prava, pre svega da bi se odbacile optužbe da je nestalo ili umrlo lice saradivalo sa Štazijem, kao i da bi se razjasnila sudbina nestalih ili umrlih lica.

Korišćenje dosijea od strane javnih i privatnih institucija

Javne i privatne institucije imaju pravo pristupa dosijeima na osnovu razloga navedenih u Zakonu. Ti razlozi obuhvataju rehabilitaciju, reparaciju, proveru da li su određena lica na bilo koji način saradivala sa Štazijem, sprečavanje nastupanja opasnosti, provera sigurnosti i pouzdanosti određenih lica. Privatne institucije moraju u pismenoj formi da dokažu svoju podobnost i da navedu pravni osnov za svoj zahtev. Po pravilu, institucija koja je

podnela zahtev će imati pristup dosijeu preko pismenog saopštenja poslatog od strane Savezne kancelarije za dosijee Službe državne bezbednosti. Pismeno saopštenje će sadržati duplikate dosijea koji su u vezi sa razlogom koji je institucija navela u svom zahtevu. Institucije će imati fizički pristup dosijeu samo ako pismeno saopštenje nije dovoljno. Dostupne su isključivo one informacije i dosijei koji su povezani sa osobom i razlogom navedenim u podnetom zahtevu. Ukoliko se u takvim dosijeima nalaze informacije koje se odnose na subjekte podataka i treća lica, te informacije će biti depersonalizovane. Institucije ne mogu dobiti dosijee predati nekom drugom ili ih same koristiti za neke druge svrhe.

Ispitivanje saradnje sa Štazijem

Zakon o dosijeima Štazija predviđa dva načina provere da li je neko lice saradivalo sa Štazijem: provera uz saglasnost i provera sa upoznavanjem. Provera uz saglasnost znači da je za pokretanje postupka provere potrebna saglasnost odnosnog lica. U slučaju da ono ne da saglasnost, Savezna kancelarija ne može izvršiti proveru. Provera sa upoznavanjem je ona provera kad se postupak odvija nezavisno od volje proveravane osobe, ali se ona upoznaje sa tim da je postupak provere u toku. 29.12.2006. je stupio na snagu 7. Amandman na Zakon o dosijeima Štazija, kojim je produžen rok za ispitivanje saradnje sa Štazijem do 28.12.2011. godine. Pre toga je bio predviđen rok do 28.12.2006. Lica koja mogu biti podvrgnuta proveru da li su profesionalno ili neformalno saradivala sa Štazijem(pod uslovom da je saradnja bila svesna, tj da je proveravano lice u trenutku saradnje bilo punoletno) su: članovi Savezne ili pokrajinske vlade, poslanici i članovi opštinskih predstavničkih tela, zaposleni u javnim službama, sudije, javni tužioci... U navedenim slučajevima može se proveriti, ne samo da li je postojala saradnja sa Štazijem, već i da li je lice saradivalo sa stranom obaveštajnom službom. Provera o nezvaničnoj ili zvaničnoj saradnji sa Štazijem, pod uslovom da je reč o saradnji pre punoletstva, uz saglasnost se može vršiti za: predsednika političkih stranaka do okružnog nivoa, lica koja obavljaju funkciju sudija časti, lica na počasnim crkvenim položajima. Ali, ako postoji osnovana sumnja o saradnji sa Štazijem ili stranom obaveštajnom službom, uslov za proveru se sa saglasnosti spušta na nivo upoznavanja. U navedenim slučajevima, reč je osobama koje se već nalaze na pomenutim funkcijama. Za proveravanje pojedinaca, koji se na određeni način bave pitanjem rekonstrukcije aktivnosti Štazija, ne postoje nikakva vremenska ograničenja. Takva su lica koja su zaposlena u javnim službama koje obrađuju zahteve koje se odnose na rehabilitaciju ili rekonstrukciju mehanizama režima bivše Nemačke Demokratske Republike. U ovu grupu lica se ubrajaju i zaposleni i u Saveznoj kancelariji za dosijee Službe državne bezbednosti. Petcija javne ili privatne institucije se odnosi samo na pitanje da li je određenlo lice

sarađivalo sa Štazijem. Prilikom traženja dosijea, moguće je da se nađe na dosijee koji su povezani sa odnosnim licem i da iz tih dosijea proizilazi da je to lice bilo pod prismotrom Štazija. Ali, u saopštenju koji Savezna kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti šalje podnosiocu zahteva, ti podaci neće biti napominjani. Posle obrade peticije podnete od strane javne ili privatne institucije, Savezna kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti će poslati saopštenje da postoje ili ne postoje indikacije o saradnji odnosno lica sa Štazijem. Ako nema indikacija da je postojala saradnja sa Štazijem ili se iz podataka kojim se raspolaže to ne može zaključiti(jer je, na primer, i to samo lice bilo pod prismotrom Štazija), Savezna kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti šalje saopštenje da „ ne postoje indikacije” o saradnji. Ovo pravilo se primenjuje i ako dosije nije pronađen. Međutim, ako postoje indikacije saradnje sa Štazijem, mora se voditi računa o razlozima koji isključuju mogućnost slanja saopštenja od strane Savezne kancelarije za dosijee Službe državne bezbednosti(na primer, lice je sarađivalo sa Štazijem pre svog punoletstva, saradnja sa Štazijem je se dešavala za vreme vojne službe...). Saopštenje, takođe, može biti izostavljeno ako je saradnja sa Štazijem bila okončana do 31.12.1975. godine, a da, pri tom, nije došlo ni do kakve povrede ljudskih prava. Iz dosijea može proizaći da je ispitivana osoba sarađivala, zvanično ili nezvanično, sa Štazijem. Tada se u saopštenju navodi kada, koliko dugo, pod kojim uslovima i na koji način je to lice bilo aktivno u Štaziju i na koji način je okončana ta aktivnost. Uz saopštenje se prilažu duplikati dosijea. Ako se u dosijeu nalaze lična imena subjekata podataka ili trećih lica, ona se depersonalizuju. Može se dogoditi da ne postoji konkretan dosije koji dokazuje saradnju sa Štazijem, al se to može zaključiti iz ukupnosti podataka kojima se raspolaže. U tom slučaju, u saopštenju se navodi da postoje indikacije saradnje. S obzirom na to da su nekadašnji doušnici delovali u potaji, njihovo uklanjanje sa određenih položaja je moguće samo na osnovu arhiva tajne policije. Nedostatak nemačkog sistema u vezi sa pitanjem saradnje sa Štazijem je taj što Savezna kancelarija za dosijee Službe državne bezbednosti podnosiocu zahteva ne podnosi samo podatke koje nađe u arhivu, već i daje sopstvenu interpretaciju, koja, otprilike, glasi : „S obzirom na dosijee utvrdili smo da je osoba XY je bila nezvanični saradnik Štazija”. Što znači da Savezna kancelarija donosi meritornu odluku o saradnji, a da pri tom ne ostavlja mogućnost proveravanom licu da se izjasni. Mogućnost eventualne izmene saopštenja postoji ukoliko Savezna kancelarija nađe na nove podatke u arhivu. O pitanju saradnje bi trebalo da odlučuje posebno telo u posebnom postupku, a da se saopštenje Savezne kancelarije koristi samo kao dokaz u postupku.

Korišćenje dosijea za potrebe političke i istorijske procene i njihova upotreba od strane sektora za štampu, rtv i film

Savezna kancelarija za dosjee Državne bezbednosti podržava istrživanja, medije (štampu, film, emisije), kao i centre za političko obrazovanje u njihovom radu istorijskog i političkog ispitivanja delatnosti Službe državne bezbednosti. Naučnici i predstavnici medija moraju u svom zahtevu da navedu u koje će svrhe koristiti podatke iz dosijea. Takođe, moraju obezbediti dokaze svoje namere da objave ili emituju rezultate svog istraživanja. Ako su podaci iz dosijea povezani sa navedenom temom, podnosioci zahteva mogu da vide dokumenta i da dobiju kopije. Savezna kancelarija za dosjee Državne bezbednosti mora biti oprezan i voditi računa o interesima lica navedenih u dosijeima. Ako se u dosijeju nalaze podaci koji se odnose na subjekte podataka, oni će biti depersonalizovani. Ili ne moraju biti depersonalizovani ako lice na koje se odnose podaci da svoj izričit podatak na izdavanje takvog dosijea. Istraživači i medija moraju voditi računa da se ne povrede lična prava lica navedenih u dosijeima. Isti uslovi važe za publikacije koje izdaje Savezna kancelarija za dosjee Državne bezbednosti.

Mediji

Mediji igraju važnu ulogu u ponovnom ocenjivanju nekadašnjih režima. Ovo se naročito odnosi na rasprave relevantnih tema. Često se dešava da se, tokom ovakvih istraživanja, otkriju imena bivših saradnika Štazija, a da se potom o njima raspravlja ako su oni javne ličnosti. Iako se imena Štazijevih službenika mogu saznati iz dosijea, ipak je potrebno voditi računa od slučaja do slučaja pre nego što se izade sa takvim informacijama u javnosti.

Iskustvo Češke Republike

Pristup dokumentima iz tajnih arhiva u Češkoj Republici je regulisan većim brojem zakonskih propisa. Prvi propis koji je u tom cilju donet nakon mirnog razdruživanja Češke od Slovačke bio je Zakon br.140.iz 1996.godine (u daljem tekstu Zakon 140/96). Nakon toga, Zakon je nekoliko puta menjan i dopunjavan.

Zakonom br. 140/1996. češkim državljanima je dato ograničeno pravo uvida u sopstveni dosjee. Međutim, Zakonom nije bio dozvoljen uvid u dosijea koji su bili vođeni od strane određenih ispostava službi državne bezbednosti. Kasnijim Zakonom broj 107.iz 2002. godine ovaj nedostatak je ispravljen tako da je omogućen pristup i pregled najvećem broju dokumenata iz arhiva nastalih u komunističkom periodu. Ipak, glavni pomak u otkrivanju celokupne pozadine komunističkog perioda učinjen je 2004 godine,

Zakonom br. 499 /2004. U materijalnom smislu, Zakonom je pravo pristupa prošireno na „sva zainteresovana fizička odrasla lica: češke građane i strance.“ Arhiv je jedino zadžao pravo da uskrati pristup informacijama ako se time vređaju propisi posebnog zakona o zaštiti ličnih podataka. Prema odgovarajućim odredbama zakona o zaštiti ličnih i osetljivih podataka lica koje je dobilo pravo na uvid u tajne dosijee snosi punu odgovornost za dalje korišćenje materijala kao i za dalje širenje informacija koji su dobijeni na osnovu pregleda dosijea. Dokumenti su dostupni u punom obimu, bez zatamnjenih imena agenata tajne službe (StB-a).

U proceduralnom smislu, Zakonom je u odnosu na ranija rešenja, pojednostavljen postupak podnošenja zahteva za dobijanje tajnih materijala. Predviđeno je da se zahtev osim neposrednim podnošenjem, može učiniti i u elektronskoj formi ili poštom.

Istorijat

Češka država je svoju samostalnost stekla 1993. godine, dogovorenim razdvajanjem od Slovačke, čime je prestala da postoji Čehoslovačka Republika. Pre toga, pod nacističkim režimom Češka je provela 7 godina, od 1938. do 1945. Od 1948. do 1989. godine u Čehoslovačkoj je na vlasti bila Komunistička partija, koja je zbačena 1989. godine tzv. Plišanom revolucijom („Velvet revolution“).

Tokom četiri decenije Služba državne bezbednosti (StB) tadašnje Čehoslovačke, delovala je na teritoriji sadašnje Češke države. Za to vreme snimljeno je na kilometre tajnog materijala, a nakon pada komunističkog režima se postavilo pitanje šta je sa tajnim dosijeima i imaju li građani pravo na uvid u njihovu sadržinu. Ovo pitanje je dobijalo odgovor postepeno.

Kao prvo, postavilo se pitanje koji organ će se od državnih organa unutar svoje nadležnosti baviti pitanjem otvaranja tajnih dosijea kreiranih od strane StB-a. U tom cilju je na osnovu Zakona broj 181/2007. kreirano posebno nezavisno državno telo, Institut za proučavanje totalitarnih režima, koji je počeo sa radom 1. Februara 2008. godine sa jedinim zadatkom da se bavi tekovinama komunističkog režima.

Hronologija događanja

1989. godina

U ovoj godini izvršene su neophodne pripreme za ustavne promene koje će dovesti do toga da 29. novembra Savezna skupština ukine član 4. Ustava Čehoslovačke Republike i na taj način ukine komunističku partiju kao vodeću partiju.

Iste (1989) godine dogodila se „plišana revolucija“ koja je omogućila otkrivanje StB dokumenata. U početku je interes za otkrivanje tajnih dokumenata uglavnom bio usmeren na nove političke lidere kako bi se otkrilo da li su oni u prošlosti radili za bivše nalogodavce ili strane službe.

Kasnije je ovaj interes proširen i na tajne aktivnosti ostalih čeških državljana.

1991.

Formirano je odeljenje koje bi se bavilo dokumentacijom i istraživanjem aktivnosti StB-a. Ovo odeljenje poslovalo je u okviru ministarstva unutrašnjih poslova. Iste godine donet je Zakon o lustraciji (451/1991) koji je kasnije izmenjen amandmanima (279/1992, 422/2000, 424/2000)

1993.

Nakon dobijanja statusa samostalne države, glavni državni tužilac stvara Koordinacioni centar za dokumentaciju i istrage protiv nasilja nad češkim narodom u periodu od 1945. do 1989. godine.

1995.

Ministarstvo unutrašnjih poslova je na osnovu zakona br. 83/1994, formiralo kancelariju koja se bavila dokumentacijom i istraživanjem zločina počinjenim od strane komunističkog režima.

1996.

26. aprila 1996. godine, skupština je donela Zakon broj 140/1996. Na osnovu ovog zakona otvoreno je oko 60 000 dosijea bivše kontra-obaveštajne službe StB-a, iako samo za češke državljanke i uz zatamnjivanje tzv. "osetljivih" materijala. Osetljivom materijom su smatrana i imena doušnika, tako da su i ona ostala zatamnjena.

1998.

Zakonom br. 148/1998 omogućeno je otvaranje arhiva iz bivšeg Centralnog komiteta Komunističke partije i Arhiva Ministarstva Unutrašnjih poslova.

2002.

Osmog marta 2002. godine Skupština je izmenila Zakon iz 1996. godine, pa je Zakonom br. 107/2002, proširen obim dostupnih dokumenata. Promenjen je i pristup informacijama sadržanih u StB dokumentima. Javni pristup je proširen i na deo obaveštajnih i kontraobaveštajnih dokumenata, kao i na, bar u teoriji, dokumente Visoko tehnološkog razvoja, pasošku i viznu direkciju. Zakonom je i stranim državljanima dozvoljen pristup dokumentima.

Zakonom iz 2002. godine je svim punoletnim osobama, češkim i stranim državljanima, omogućen potpuni uvid u dosijee svih uprava StB-a, kadrovske materijale o agentima tajne policije kao i u analize i izveštaje koje

je StB pripremala za visoke partijske funkcionere. Dosjei koje je StB vodila o konkretnim licima i u kojima mogu da se nađu i podaci intimne prirode i dalje su ostali pristupačni samo licima kojih se tiču. Svako ko ima svoj dosije u arhivi, može, međutim da drugoj osobi punomoćje da pogleda dosije, što do tada (2002) nije bilo moguće.

Oznaka strogo poverljivo je ostala samo na dosijeima koji mogu da ugroze bezbednost države. Iste godine objavljen je spisak od 160 000 imena lica koji su saradivali sa StB-om.

2004.

30. juna Skupština donosi Zakon 499/2004 kojim je apsolutna većina dokumenata iz perioda komunističkog režima otvorena za javnost kojima je omogućen slobodan pristup. Zakon se odnosi i na snimljeni materijal, uz ograničenje da se mogu pregledati samo dokumenti stariji od 30 godina, osim ako drugačije nije određeno specijalnim zakonom

Avgusta 2007, donet je zakon o formiranju Instituta za izučavanje totalitarnih režima, kao i Arhive službe bezbednosti. Ovim zakonom je dozvoljen pregled snimljenog materijala koji potiče od organa državne bezbednosti, socijalnih organizacija i političkih partija konsolidovanih u Nacionalni Front, a koji potiču pre 1990. godine.

Institut za proučavanje totalitarnih režima počinje sa radom 1. februara 2008. godine.

Institut za proučavanje totalitarnih režima

Kao glavni cilj formiranja ovakog Instituta navedeno je proučavanje tzv. neslobodnog vremena češke istorije (1935-1948), ali i vremena provedenog pod komunističkim režimom.

U Arhivu postoji oko 550 kolekcija materijala, u ukupnom iznosu od 17, 907.7 metara materijala, 280 miliona strana materijala.

Mnogi materijali koji se nalaze u Arhivu, dostupni su javnosti na osnovu zakona 499/2004. Međutim, i pre tog zakona pristup individualnim dosijeima bio je određen zakonom 140/1996, (koji se odnosi na ministarstvo unutrašnjih poslova), a izmenjen zakonom 107/2002, o otvaranju dokumenata kreiranih od strane Službe državne bezbednosti.

Generalni pristup dokumentima

Pristup dokumentima u Českoj je izuzetno liberalan, tako da svaka osoba koja je punoletna može samo sa važećom ličnom kartom ili drugom identifikacionom ispravom zahtevati pristup dokumentima i pregledati ih. Isto pravo je dato ne samo češkim građanima, već i strancima. Pristup je dozvoljen ne samo žrtvama i njihovim rođacima, već i drugim

zaintresovanim strankama, kao što su studenti, istraživači, novinari i historičari.

U pogledu vrste i sadržine dokumenata, na rasplaganje su stavljeni svi materijali u punom obimu, sa svim otkrivenim (decenzurisanim) delovima. Međutim, svi koji imaju pristup materijalu moraju poštovati zakon o zaštiti ličnih i poverljivih informacija. Takođe, oni snose punu odgovornost za bilo kakvu dalju obradu i korišćenje informacija koji su dobijeni tokom pregleda dokumenata.

U skladu sa Zakonom broj 499. iz 2004. godine, pregled materijala koji se nalazi u arhivu Instituta kao i pravljenje kopija dozvoljen je na osnovu pismenog zahteva fizičkog lica. Uz ovaj zahtev lice mora da obezbedi valjanu identifikacionu ispravu (pasoš ili ličnu kartu). Na osnovu člana 7, tacka 1, pregledani materijal može biti samo materijal stariji više od 30 godina, ukoliko drugačije nije predviđeno specijalnim zakonom.

Otvaranje dosijea i zaštita ličnih podataka

Česka je primljena u Evropskoj Uniji kao jedna od 10 država u talasu proširenja iz 2004. godine. Pre pristupanja Uniji, u Češkoj je izvršena harmonizacija domaćih propisa sa pravom EU. U oblasti pristupa tajnim dosijeima domaći propisi su harmonizovani sa Direktivom EU broj 1995/46 EZ. U tom cilju je prvobitno donet Zakon o zaštiti ličnih podataka koji je stupio na snagu 1. Juna 2000, kojim je zamenjen prethodni zakon iz 1992. godine, (Zakon o zaštiti ličnih podataka u informacionim sistemima). Zakon o zaštiti ličnih podataka je izmenjen juna 2004. godine, na taj način što su precizirani uslovi u pogledu saglasnosti za obradu podataka, stalnog odnosa između kontrolora podataka i subjekta obrađivanja, odaveštenja kontrolora o preduzetim radnjama, kao i mogućnosti obaveštavanja o povredi dužnosti kontrolora od strane subjekta informacije.

Godine 2007. je novim amandmanima istaknut značaj pravila o proceni rizika i mera bezbednosti koji moraju biti usvojeni pre početka obrade ličnih podataka,

Analiza zakona donetih u ovoj materiji

Odnos zakona o otvaranju tajnih dosijea i zakona o slobodnom pristupu informacija

Predviđena rešenja. U Članu 3. Zakona o slobodnom pristupu informacija (broj 106/1999) je predviđeno da se pod pojmom podnosioca zahteva smatra svako fizičko i pravno lice koje zahteva informacije.

Na osnovu člana 8. pomenutog zakona, ukoliko je zahtev za dobijanje informacija usmeren na dobijanje informacija o privatnom životu fizičkog lica koji se tiču njegove rase, nacionalnosti, političkog opredeljenja,

članstva u partijama i organizacijama, stava prema religiji, kriminalnoj aktivnosti i zdravlju, seksualnom životu i imovini, dobijene informacije se mogu proslediti drugom licu samo uz pristanak fizičkog lica na koga se podaci odnose, a ukoliko lice nije među živima informacije mogu biti date samo ako postoji uvrenje da se time ne krši ljudsko dostojanstvo, ljudska čast i dobra reputacija.

Član 3. stav e. Zakona, opisuje da u samom dosijeu postoje podaci o izvoru informacija, koliko dugo je osoba bila pod opservacijom, kao i njegove izjave date u datom vremenskom periodu.

Novim Zakonom broj 181. iz 2007 godine, predviđeno je osnivanje „Instituta” i „Arhiva”, a država se obavezala da obezbedi najveći mogući pristup spisima i aktivnostima iz vremena totalitarnog režima. Tako je prema odredbama člana 4, stav c, Arhiv obavezan da što pre učini dostupnim javnosti dokumenta iz komunističkog režima (1945-1998), iz perioda 1938-1945. kao i da obelodani delatnost službe bezbedosti. Prema odredbama člana 15. istog zakona, Arhiv može uskratiti pristup dokumentima ili onemogućiti izradu kopije arhivske građe ukoliko sadrže informacije koje su od značaja za odbranu ustavnog poretka, od velikog ekonomskog interesa, ili od interesa za bezbednost i odbranu Češke države. Na rešenje Arhiva o odbijanju, je dozvoljena žalba.

U pogledu rokova, propisani su kratki rokovi. Arhiv mora odlučiti o zahtevu najkasnije u roku od 30 dana i to samo ako zahtev sadrži elemente iz stava 8, tacke 2. i 3, a u ostalim slučajevima mora odgovoriti bez odlaganja

Rešenja u pravu EU

Pravo na slobodan pristup informacijama je u pravu EU priznato kao jedno od osnovnih prava. Član 17. Povelje o pravima i slobodama na nedvosmisleni način govori o pravu slobodnog pristupa informacijama kao jednom od osnovnih prava. Ono se realizuje kroz pravo građana da od državnih organa zahtevaju informacije uz plaćanje nužnih troškova. Ulaskom u EU i prihvatanjem tzv. komunitarnih tekovina (*acquis communautaire*) ova pravila su postala obavezujuća i za Češku.

Da li se otvaranje dosijea može posmatrati kao jedno od osnovnih prava?

Zakonodavna rešenja:

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine u čl. 19. proklamuje da "svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice."

U Konvenciji UN o zaštiti osnovnih prava i ljudskih sloboda u preambili je navedeno da pristup informacijama nije rezervisan samo za fizička, već i pravna lica.

Savet Evrope je doneo Preporuku državama članica broj P/81/19 o pristupu informacijama kojima raspolažu organi javne vlasti. Preporukom je predviđeno pravo građana država članica da dobiju informacije koje su u posedu državnih ili javnih vlasti. Državni organi su obavezani da daju tražene informacije, pri čemu se od lica koja traže takve informacije ne zahteva da pokažu postojanje posebnog interesa. Ograničenja u pristupu informacija mogu biti ustanovljena samo ukoliko se time vređa legitimni javni interes ili ukoliko je to neophodno zbog zaštite privatnosti i drugih legitimnih privatnih interesa.

I u Lisabonskom ugovoru je proklamovan slobodan pristup informacijama.

Mirjana Glintić,
Jelena Vukadinović MA,
Institute of Comparative Law,
Belgrade

EXPERIENCES OF EASTERN GERMANY AND CZECH REPUBLIC IN DISCLOSING SECRET FILES

Disclosing of secret service files should be considered as an integral part of the accounting with communist past. In the process of creating a new social order many countries have opted for the approach of discovering dark past while some maintained the principle "what happened in the past, should remain in the past." Whether they have opted for the first or second approach, the states had to solve a series of economical, social and even political issues. The main point of this paper is reviewing the experiences of Eastern Germany and Czech Republic in the disclosing of secret files, with making references to solutions adopted in other former communist countries. The paper demonstrates the differences in the legislative of two countries, which are reflected in the availability of documents and persons having access to them.

Keywords: *secret files, Eastern Germany, Czech Republic, interested parties, lustration.*